УДК 658:330.131.7

Л. В. Недільська
к.е.н.
Р. В. Писанюк
студент
Житомирський національний агроекологічний університет

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ РИЗИКОМ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Досліджено сутнісні характеристики економічного ризику суб'єктів господарювання. Ідентифіковано та охарактеризовано методи управління економічним ризиком. Здійснено оцінку ризикостійкості окремих аграрних підприємств у порівнянні з загальним станом сільськогосподарських підприємств Житомирської області. Обґрунтовано необхідність формування стратегії управління економічними ризиками.

Постановка проблеми

В умовах підвищеної мінливості економічного середовища, в якому формуються і функціонують сучасні господарюючі суб'єкти, та їх високої чутливості до безперервних зовнішніх перетворень у податковій, валютній, митній та інших сферах економіки держави і нестабільних власних позицій, надзвичайно важливим є врахування економічних ризиків при формуванні та використанні капіталу підприємства і підтриманні стійкого фінансового стану.

Економічні ризики притаманні будь-яким формоутворенням на різних стадіях їх розвитку і, в залежності від того, наскільки вчасно й повною мірою їх буде враховано, формуватиметься ліквідність, платоспроможність, ділова активність підприємства та його підсумковий результат господарювання.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання

Теоретико-методологічні та практичні аспекти сутності та ідентифікації економічного ризику, визначення факторів та причин його виникнення є предметом досліджень низки вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема І. Бланка, В. Вітлінського, Л. Донця, Т. Клебанова, І. Кравченко, А. Матвійчука, С. Наконечного, А. Старостіної, Г. Чернова, А. Штефанича, О. Ястремського та інших науковців [1, 2, 13]. Формування механізму управління ризиками, зокрема, шляхом створення ефективної системи ризик-менеджменту розглядається у роботах І. Балабанова, С. Баранцева, Л. Донець, О. Шепеленко, О. Сергєєва, Н. Машиної, Т. Мостенської, Н. Скопенко, А. Шапкіна та ін. [9, 10, 11]. Специфічні аспекти прояву економічних ризиків у сільськогосподарських підприємств висвітлюються у дослідженнях В. Андрійчука, О. Гудзь, А. Минки, О. Николюк, П. Стецюка, В. Чепурка, Р. Шинкаренка та ін. Незважаючи на безумовну значущість існуючих досліджень, механізм управління економічним

© Л. В. Недільська, Р. В. Писанюк

ризиком потребує постійної трансформації до вимог динамічного ринкового середовища.

Метою дослідження є поглиблення теоретико-методологічних аспектів процесу управління економічним ризиком суб'єктів господарювання та пошук шляхів його удосконалення.

Об'єкт та методика досліджень

Об'єктом дослідження є процес управління економічним ризиком суб'єктів господарювання.

Методологічним інструментарієм дослідження є системний метод наукового пізнання економічних явищ і процесів, адаптований щодо управління економічними ризиками господарської діяльності підприємств. Для уточнення сутності економічної категорії «ризик» використано абстрактно-логічний метод. Для аналізу рівня економічного ризику застосовувалися: коефіцієнтний метод (для оцінки фінансового стану та ризикостійкості), статистико-математичний метод, зокрема такий його прийом, як порівняння (співставлення окремих показників конкретного підприємства із середніми по області). Метод індукції та дедукції дозволив сформулювати ключові характеристики основних видів стратегій управління ризиками.

Табличний та графічний методи використані для наочного зображення показників оцінки ризиковості діяльності досліджуваних підприємств і в цілому підприємств області.

Результати досліджень

В економічній теорії розуміння сутності ризику є неоднозначним, що пояснюється багатоаспектністю цього поняття. Однак усі підходи пов'язані з припущенням про втрату очікуваного позитивного результату діяльності або набутих економічних позицій. Зокрема, І.Ю. Івченко ідентифікує ризик як "ймовірність виникнення збитків чи недоодержання доходів порівняно з прогнозованим варіантом" [5, с. 18], натомість В.Г. Пасічник визначає, що "сутність ризику полягає в тому, що кожному підприємству постійно загрожує втрата прибутку і платоспроможності при здійсненні господарсько-фінансової діяльності під впливом непередбачуваних змін внутрішнього середовища" [12, с. 168]. Поряд з цим Є.М. Коротков стверджує, що поняття "ризик" в економічному сенсі передбачає втрати, збиток, ймовірність яких пов'язана з наявністю невизначеності (нестачею інформації, її недостовірністю)" [7, с. 214]. І.О. Бланк зазначає, що фінансовий ризик підприємства являє собою результат вибору його власниками або менеджерами альтернативного фінансового рішення, яке направлене на досягнення бажаного цільового результату фінансової діяльності при ймовірності понесення економічного збитку (фінансових втрат) в силу невизначеності умов його реалізації [1, с. 356].

Зважаючи на різні підходи до трактування сутності ризику і узагальнюючи їх направленість як на поточний результат (прибуток чи збиток), так і на стратегічні позиції (втрата або приросщення капіталу), вважаємо, що ризик можна охарактеризувати, як непередбачувану подію, яка виникає під час діяльності будь-якого підприємства і може призвести до негативних (втрати прибутку і капіталу), позитивних (отримання вигоди, прибутку та приросщення капіталу) або нейтральних (безкорисних, але й беззбиткових) результатів.

Широка варіативність ймовірності настання і наслідків ризику та зацікавленість суб'єктів господарювання у максимізації прибутку, зумовлює потребу в формуванні безперервного і суцільного управління можливими загрозами, яке повинне базуватися на повній ідентифікації ризиків і достовірній їх оцінці. Такий послідовний підхід дасть змогу виділити найбільш впливові чинники ймовірності настання ризику і охарактеризувати як сукупний результат, так і окремі його складові.

Більшість сучасних вітчизняних і зарубіжних науковців розглядають дві групи методів оцінки економічного ризику: кількісні чи об'єктивні (математичні, статистичні та ймовірнісні, аналітичні) та якісні чи суб'єктивні (моделювання, оптимізація та теорія ігор, методи стохастичного програмування, аналогів) [1, 2, 5, 11].

Якісний аналіз ризику є чи не найскладнішим в економічній ризикології. Головним завданням якісної оцінки є визначення можливих видів ризиків, а також факторів, що впливають на рівень ризиків при здійсненні визначеного виду діяльності. Під час якісного аналізу ризику ідентифікують джерела та причини його виникнення. На цьому етапі необхідно отримати чітке уявлення про всі можливі ризики, виявлені потенційні зони ризику, а також негативні наслідки або додаткові вигоди, що можуть виникнути в результаті реалізації певного рішення. Серед найпоширеніших методів якісного аналізу виділяють: аналіз наслідків, аналіз імовірності (стосовно збитку), аналіз імовірності (стосовно сприятливих можливостей), експертний метод [4, с. 174].

Метою кількісного аналізу є отримання числового вираження окремих ризиків із визначенням характеристик ймовірності та можливих втрат. Для цього формується набір сценаріїв і можуть бути побудовані для окремих ризиків функції розподілу ймовірності настання втрат залежно від їх розмірів. Кількісні методи передбачають оцінку ризику в абсолютному й відносному вираженні.

В абсолютному вираженні ризик вимірюють іменованими величинами − частотою чи розмірами можливих збитків у грошовому еквіваленті. У відносному вираженні ризик вимірюють різними безрозмірними показниками, що є відношенням двох чи декількох іменованих величин. Найбільш розповсюдженими і універсальними є: метод експертних оцінок; статистичний; аналітичний; побудова дерева рішень; використання аналогій; нормативний та рейтинговий [4, с. 175].

Окремої уваги заслуговує наочний метод представлення результатів оцінки ризикованості на основі експертних оцінок, умовно званий «трояндою ризиків», або «зіркою ризиків». Суть цього методу полягає в тому, що експерти за допомогою документації та бізнес-плану проводять бальну оцінку ризикових факторів досліджуваного проекту. При цьому, чим вище бал, тим вищий рівень ризиковості. Як і ряд інших експертних методів, даний підхід не є кількісно точним, але дозволяє зіставити різні фактори ризику [6].

Для підвищення ефективності оцінки ризику, на нашу думку, доцільним є комплексне застосування декількох методів, що дає змогу перевірити та доповнити дані, отримані за допомогою одного методу, результатами іншого. Зокрема, для більш точного аналізу ризикованості діяльності підприємства чи регіону пропонуємо модифікувати аналітичний метод, нормативний та наочний («троянда ризиків») в один комплексний інструмент. Для апробації запропонованого підходу обрано два типові сільськогосподарські підприємства Житомирської області, данні яких за 2010-2011 рр. порівнюються із загальними по галузі області показниками.

При цьому, базовими коефіцієнтами (факторами ризику) для порівняння використано показники ліквідності, рентабельності, платоспроможності, фінансової стійкості, дискримінантний показник ймовірності банкрутства, та низку показників − темпів приросту основних результативних ознак успішного господарювання підприємства (темп зростання (падіння) виручки від реалізації, темп зростання (падіння) собівартості, перевищення темпів зростання виручки над темпами зростання собівартості, темп зростання (зменшення) майна підприємства, темп зростання (зменшення) оборотних активів, темп зростання (зменшення) поточних зобов'язань, темп зростання (зменшення) власного капіталу).

Такий підхід дає змогу різносторонньо оцінити вплив ризиків на фінансово-економічний стан підприємства, враховуючи його поточну капіталозабезпеченість і перспективи розвитку. Крім того, обрані показники найбільш повно відображають параметри відхилення діяльності підприємства від умов стабільного функціонування згідно загальноприйнятих нормативів і забезпечують ідентифікацію сильних та слабких сторін.

Таблиця 1. **Вихідні параметри для побудови комплексної оцінки економічних ризиків досліджуваних підприємств (млн грн)**

Показник	ТОВ "Великофоснянське"		ТОВ "Ліщинське"		В цілому по області	
	2010 р.	2011 р.	2010 р.	2011 р.	2010 р.	2011 р.
1	2	3	4	5	6	7
Необоротні активи	2,3	1,4	4,0	1,8	1358,6	1095,0
Оборотні активи	4,5	4,5	40,3	55.5	1379,5	1416,9

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7
Власний капітал	3,2	3,7	31,2	25,5	1511,2	1508,3
Довгострокові зобов'язання	0,4	0,4	2,9	6,4	388,9	268,7
Поточні зобов'язання	3,1	1,6	10,3	24,7	809,5	735,2
Підсумок балансу	**6,8**	**5,9**	**44,4**	**57,3**	**2742,8**	**2524,4**
Чистий доход від реалізації продукції	2,0	5,8	33,6	19,2	1266,3	1567,3
Собівартість реалізованої продукції	2,4	7,2	18,6	18,4	1174,4	1217,9
Валовий прибуток/збиток	-0,3	-1,4	15,0	0,8	91,9	349,4
Чистий прибуток/збиток	**-0,5**	**-0,8**	**17,8**	**-3,0**	**224,3**	**202,6**

Джерело: власні дослідження та данні Головного управління статистики Житомирської обл. [14].

На підставі даних фінансової звітності ТОВ «Великофоснянське» Овруцького району та ТОВ «Ліщинське» Житомирського району Житомирської області (табл. 1) сформовано наочне зображення поточного фінансового стану досліджуваних підприємств (рис. 1). Отриманні результати свідчать про типовість характеристик розвитку усіх досліджуваних одиниць. Зокрема, показники ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості, темпів зростання оборотних активів, власного капіталу і майна підприємства (нормативні значення всіх зазначених коефіцієнтів > 1), а також рентабельності капіталу (нормативне значення > 0,15) мають близькі за величиною значення та відповідають загальноприйнятим нормативам. При цьому, суттєво відрізняються темпи зростання поточних зобов'язань, виручки від реалізації, собівартості, що пов'язано з індивідуальними особливостями ведення господарської діяльності. У результаті аналізу видно, що ймовірність банкрутства для підприємств Житомирської області достатньо низька (коефіцієнт більше 2), однак досліджуванні підприємства мають показники, характерні для високого рівня ймовірності.

Таким чином, слабкими сторонами функціонування досліджуваних підприємств є низька рентабельність капіталу, зменшення поточних зобов'язань, оборотних активів, майна підприємства, що зумовлює високу ймовірність їх банкрутства та високий сукупний рівень ризику.

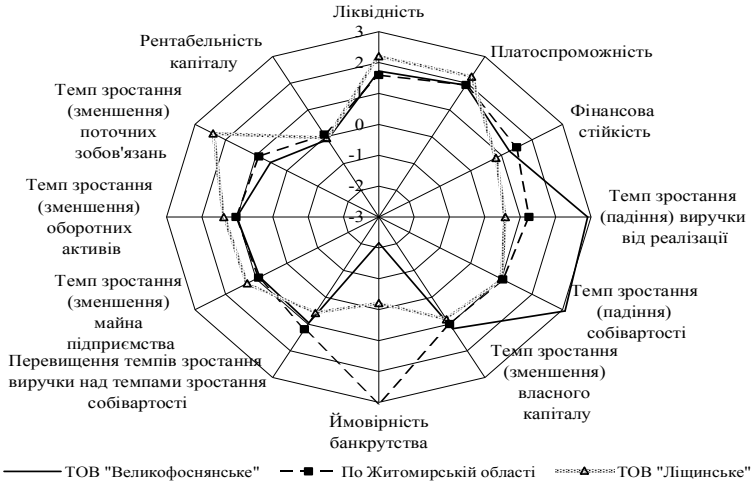

Рис. 1. **Модифікований підхід «троянди факторів ризиків» для ТОВ «Великофоснянське», ТОВ «Ліщинське» та загальної сукупності сільськогосподарських підприємств Житомирської області**

Джерело: власні дослідження.

З огляду на можливі ризики, ймовірність їх настання та ступінь впливу, кожне підприємство повинно застосовувати у своїй діяльності ефективний механізм управління економічними ризиками, який складається з наступних основних етапів: визначення мети ризикованих подій (цілі ризику); діагностики проблеми; визначення можливих ризиків; аналізу ризику; визначення методів впливу на ризик; вибору оптимального методу впливу за умов оцінки порівняльної ефективності; розробки управлінського рішення; ухвалення рішення; безпосереднього впливу на ризик; контролю і коригування результатів процесу управління [10, с. 76].

Важливу роль у системі управління ризиком відіграє правильний вибір заходів попередження і мінімізації ризику, які загалом визначають її ефективність. У світовій практиці напрацьована велика кількість різних і досить оригінальних шляхів та способів зниження ризику. Вибір інструментарію впливу на ступінь господарських ризиків є важливим етапом процесу управління, але ґрунтовний аналіз економічної літератури показав відсутність єдиного підходу до вирішення даної проблеми.

Впорядковуючи існуючі підходи, вважаємо, що до основних ефективних напрямків регулювання ступеня ризику належать: уникнення, вирівнювання,

збереження, зниження та передача ризику (рис. 2). Ці методи не виключають один одного, тому можуть використовуватись одночасно.

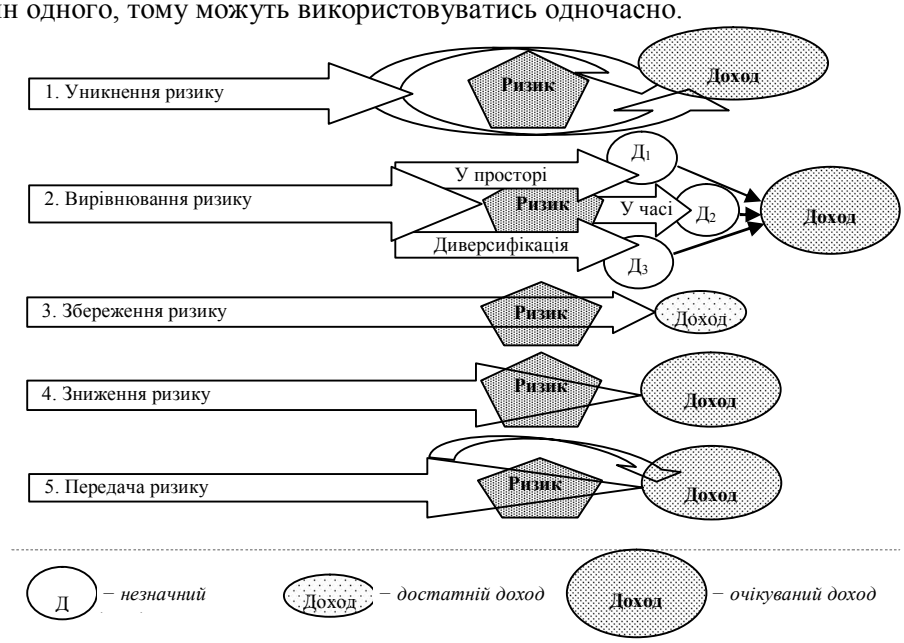

Рис. 2. **Методи управління ризиком**

Джерело: власні дослідження.

Уникнення ризику − це заходи, спрямовані на недопущення ризикованих ситуацій. Однак, приймаючи рішення про відмову від ризикованої операції, слід враховувати, що повне уникнення ризику може бути просто неможливим або малоймовірним, особливо для невеликих підприємств. Крім того, передбачуваний прибуток від прийняття ризикованого рішення може значно перевищити можливі втрати, а уникання одного виду ризику може призвести до виникнення інших видів ризику.

Вирівнювання ризику − це процес нейтралізації негативного впливу здійснення ризикових операцій за рахунок паралельного проведення операцій, які дають гарантовано позитивний результат або здійснення розподілу втрат серед суб'єктів, причетних до господарського ризику шляхом їх вертикальної чи горизонтальної інтеграції. Таким чином можуть створюватися акціонерні товариства, фінансово-промислові групи, асоціації, концерни та ін. з метою дотримання однієї цінової політики, ведення закупівельної і збутової діяльності, тощо. В окремих випадках з'являється можливість розподілу загального ризику в часі, просторі або їх диверсифікації. Вирівнювання ризику потребує незначних витрат, він виступає невід'ємним складовим елементом підприємницьких дій, свідченням високої економічної культури працівників.

Збереження (фінансування) ризику на існуючому рівні може відбуватися за рахунок створення спеціальних резервних фондів (фондів ризику) шляхом відрахування частини прибутку підприємства і розміщення його у високоліквідних активах; самострахування, яке здійснюється через створення страхового товарного запасу чи страхового запасу коштів; отримання кредитів або використання факторингу; державних дотацій для компенсування збитків та відновлення виробництва.

Зниження ризику має на меті зменшення або розмірів можливого збитку, або імовірності настання несприятливих подій. Найчастіше воно досягається за допомогою здійснення попереджувальних організаційно-технічних заходів, оптимізації товарно-матеріальних запасів, зменшення простоїв обладнання, лімітування. Цей метод безпосередньо залежить від рівня менеджменту підприємства, оскільки потребує постійного планування і контролю за дотриманням запланованих параметрів.

До методів передачі ризику третім особам при збереженні існуючого рівня ризику відносяться: страхування, хеджування, фінансові гарантії, доручення та інші [10, с. 77]. Наразі усі зазначенні методи є досить надійними, однак рідко використовуваними через низьку поінформованість господарюючих суб'єктів. Зокрема, хеджування – це метод повного усунення чи часткового пом'якшення фінансових ризиків за допомогою використання спеціальних фінансових інструментів (деривативів), якими є форвардні та ф'ючерсні контракти, опціони. Підприємства, які використовують такі контракти, мають змогу спрогнозувати фінансові потоки, спланувати прибуток і визначитись з його розподілом, знизити ризик невизначеності у кредиторській заборгованості та мінімізувати ціновий ризик і ризик зниження попиту на продукцію чи інші активи, тобто забезпечити більш ефективний фінансовий менеджмент підприємства [8, с. 294].

За результатами ідентифікації та аналізу економічних ризиків доцільною є побудова ефективної стратегії управління ризиком, формування якої залежить від особливостей господарської діяльності підприємства. Стратегія управління ризиком − це мистецтво управління діяльністю підприємства у невизначеній господарській ситуації, засноване на прогнозуванні ризику і прийомах його зниження [11, с. 284].

Звертаючи увагу на особливості фінансового та економічного стану підприємств в Україні можна виділити декілька основних видів стратегій управління ризиками (табл. 2). Для кожного підприємства дуже важливо розробити стратегію управління економічним ризиком, яка визначатиметься видами ризиків підприємства, способами й інструментами управління цими ризиками, а також обсягом ризику, який підприємство може взяти на себе (прийнятною сумою збитку, що може бути погашена з власних коштів).

Таблиця 2. **Характеристика основних видів стратегій управління економічними ризиками підприємства**

Стратегія господарської діяльності	Мета	Необхідні дії	Наслідки
Стратегія управління при виявленні високого ризику	Забезпечити рентабельну діяльність шляхом уникнення та передачі ризику	Якщо можливо, то − відмова від діяльності або передача її третім особам (страхування, хеджування, фінансові гарантії тощо)	Ймовірність настання ризику дуже висока. Величина збитків призводить до скорочення та банкрутства підприємства.
Стратегія управління при виявленні помірного ризику	Забезпечити рентабельну діяльність шляхом мінімізації ризику	Створення резервних фондів, самострахування, диверсифікація, лімітування, здійснення превентивних заходів тощо. Також можливе отримання кредитів, позик або державних дотацій для компенсування збитків та відновлення діяльності.	Ризик може призвести до втрати значної частини коштів, часто величина збитків перевищує величину прибутку, тому необхідно обгрунтовано використовувати інструменти управління ризиком.
Стратегія управління при виявленні низького ризику	Забезпечити рентабельну діяльність шляхом мінімізації та прийняття ризику	Можливе самострахування і водночас пошук додаткових напрямів вкладання коштів (диверсифікація)	Ймовірність настання ризику мінімальна, величина прибутку буде вища або дорівнювати величині збитку.

Джерело: систематизовано і адаптовано за даними [11, с. 289-291].

Крім цього, для успішного управління ризиковими ситуаціями підприємству слід дотримуватись основних принципів управління ризиками: не можна ризикувати більше, ніж дозволяє власний капітал; не можна ризикувати великим заради малого; необхідно думати про наслідки ризику [5, с. 261].

Однак, тільки формування стратегії для управління економічним ризиками недостатньо, потрібно ще мати механізм її реалізації − систему управління економічними ризиками, що у свою чергу припускає створення ефективної системи оцінки і контролю прийнятих рішень; виділення в організації спеціального підрозділу (працівника), якому буде доручене управління ризиками; виділення коштів і формування спеціальних резервів для страхування ризиків, покриття збитків і втрат.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Для підвищення ефективності оцінки ризику, на нашу думку, доцільним є комплексне застосування декількох методів, що дає змогу перевірити та

доповнити дані, отримані за допомогою одного методу, результатами іншого. Зокрема, для більш точного аналізу ризикованості діяльності підприємства чи регіону пропонуємо модифікувати аналітичний, нормативний та наочний методи в один комплексний підхід.

З огляду на можливі ризики, ймовірність їх настання та ступінь впливу, кожне підприємство повинне застосовувати у своїй діяльності ефективний механізм управління економічними ризиками, який базуватиметься на стратегії управління ризиком, формування якої залежить від особливостей господарської діяльності підприємства.

У подальших дослідженнях увагу слід зосередити на деталізації та обґрунтуванні елементів стратегії управління економічними ризиками для сільськогосподарських підприємств.

Література

1. *Бланк И. А.* Финансовый менеджмент: учебный курс / *И. А. Бланк*. [2-е изд., перераб. и доп.]. – К.: Эльга, Ника–Центр, 2004. – 656 с.
2. *Вітлінський В. В.* Аналіз, оцінка і моделювання економічного ризику: навч. посібник / *В. В. Вітлінський* – К.: Деміур, 1996. – 212 с.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронне видання]. - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15
4. *Доценко І. О.* Методичні основи оцінки ризиків підприємницької діяльності як складової системи управління економічною безпекою підприємства / *І. О. Доценко* // Вісник Дніпропетровського університету. – 2011. – № 5 (4). – С. 171–176.
5. *Івченко І. Ю.* Моделювання економічних ризиків і ризикових ситуацій: навч. посібник / *І. Ю. Івченко*. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.
6. *Каменская Н. Ю.* Оценка, анализ и управление рисками: учеб. пособие / *Н. Ю. Каменская.* – Новосибирск: НФ РАП, 2006. [Электронное издание]. - Режим доступа: http://do.gendocs.ru/docs/index-99197.html
7. *Коротков Є. М.* Антикризисное управление: учебник / *Є. М. Коротков.* – М.: Инфра-М, 2001. – 432 с.
8. *Масловська Л. Ц.* Хеджування ризиків сільськогосподарських підприємств за допомогою фінансових деривативів / *Л. Ц. Масловська, Л. В. Недільська* // Вісн. Тернопільського нац. екон. ун-ту. − 2008. − № 5. − С. 293-298.
9. *Машина Н. І.* Економічний ризик та методи його вимірювання: навч. посібник / *Н. І. Машина.* – К.: Центр навч. літератури, 2003. – 188 с.
10. *Мостенська Т. Л.* Ризик-менеджмент як інструмент управління господарським ризиком підприємства / *Т. Л. Мостенська*, *Н. С Скопенко* // Вісник Запорізького нац. ун-ту. – 2010. – №3 (7). – С. 72–79.

11. Обґрунтування господарських рішень та оцінювання ризиків: навч. посібник / *Л. І. Донець, О. В. Шепеленко, С. М. Баранцева,* [та ін.]; за заг. ред. *Л.І. Донець*. – К.: ЦУЛ, 2012. – 472 с.
12. *Пасічник В. Г.* Планування діяльності підприємства: навч. посібник / *В. Г. Пасічник, О. В. Акіліна.* – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 256 с.
13. *Старостіна А.* Ризик-менеджмент теорія і практика: навч. посібник / *А. Старостіна, А. Кравченко*. – К.: ІВЦ Вид-во «Політехніка», 2009. – 200 с.
14. Статистичний щорічник Житомирської області за 2010-2011 рр. / Гол. управ. статистики в Житомир. обл., – Житомир, 2010-2011 рр. – С. 45.